حەسەن زیرەک

نووسەر: سولەیمان چیرە(هێرش)

لە کۆنەوە گوتویانە بیری منداڵی تیژە، بە عاستەم و دوبەڵا ' ماسۆ'، جێی لەدایکبوونم وەبیر دێ کە ماڵمان هاتۆتە 'هەمزاوا'یە (لە پێشدا لە ٥کیلۆمەتری جادەی مەهاباد- سەردەشت هەڵکەوتبوو کە پاشان وەژێر بەنداوێ کەوت و خەڵک چەند جێگەی تریان ئاوەدان کردەوە) و هەر لەوێ لە ساڵی ١٣٣٤ی هەتاوی، ١٩٥٥ی زایینی کە مەدرەسە لە گوندەکەمان دامەزرا، من بە کەمتەمەنترین قوتابی وەرگیرام و نرامە بەر خوێندن. هەمزاوا، هەم لەبەر ئەوەی مەکۆی عەوڵای بایزاغا سەرۆکی عەشیرەتی مەنگور بوو وهەمیش نزیک شار بوو، گوندێکی ئاوەدان و قەرەباڵغ بوو. ڕۆژ نەبوو تەردەست و پاڵەوان و بەندباز، قامبێژ و چاوەش، لۆتی و ورچباز ڕوی تێنەکەن، قەت ڕۆژێکی بێسەیر نەبووین. زۆر بیرەوەری خۆشی ئەو کاتەم لە زەیندا ماوەتەوە.
لە ساڵی ١٣٣٧ ی هەتاوی ڕۆژێک لەناکاو حەسەن زیرەک و حەمە جەیران لە کلاسەکەمان وەژوور کەوتن. دوای چاکو چۆنی لەگەڵ ئاغامدیر، کاک سولەیمانی حەبیبپەنا، کلاسەکەمان بوو بە بەزم و چەپڵەرێزان. لەسەر داوای ئاغا مدیر گەڕەلاوژە دەستی پێکرد و دوای چەند کەسان نۆبە گەیشتە سەر من. کاتێ لە گۆرانیەکەم بوومەوە (ئاوەدان بێ بەردوکە، ئاوەکەی ساردو سوکە، یاڕەبی بەقوڕێ گیرێ، لێی پەیدا بوە جندوکە – ئاوەدان بێ هەمزاوا، دەڵێی حۆری لێ زاوە، کەلەکەی چەپم شکاوە، ئەو کچە بە مست لێی داوە) حەسەن زیرەک گوتی: "ئەو ڕەشەیە شتێکی لێ دەردێ". هەڵبەتە وا نەزاندرێ کە بوومە شتێکی زۆر عەجایب، نەخێر نەوەڵڵا لە کوردێکی سادەو ساکار بەولاوە نەبوومە چی تر. بەهەر حاڵ ئەوە یەکێک لە خۆشترین بیرەوەریەکانی سەردەمی منداڵیم بوو کەوا ئێستاش دوای نیزیکەی ٣٠ ساڵان، حەیرانی حەمە جەیران و گۆرانیی:
"تاو هەڵات و ڕۆژ هەڵات، دای لە پردی مەهابات، چەندم حەول لەگەڵ دا، توران لەگەڵم نەهات"ی حەسەن زیرەکم لە گوێدا دەزرینگێتەوە. وا بزانم دوای سەردانێکی تر لە هەمزاوا، هەر ئەو ساڵی بوو کە حەسەن زیرەک پەڕیوەی گەرمێنێ دەبێ و لە ئێزگەی رادیۆی بەغدا، بەشی کوردی، زۆربەی گۆرانیەکانی تۆمار دەکا و پەرە بە هونەرەکەی دەدا. ئەوکات هێشتا مەلیک فەیسەڵی سانی لە عێراق پاشایەتی دەکردو هاتوچۆ و ئەم دیو و ئەو دیو کردن ئاسایی بوو.
* پێشەکیی کۆمەڵە شێعری ' بزەی خوێن'، ١٩٩٠، لاپەڕەکانی ١-٣.

یادی ٢٥ ساڵەی حەسەن زیرەک
س. چ. هێرش

ئایا بەڕاستی حەسەن زیرەک شیاوی ئەوەیە یادی بکرێتەوە و شوێنێکی پڕبایەخی لە ڕەوتی هونەری ئاواز و گۆرانی کوردیدا بۆ تەرخان بکرێ؟ بۆچی نا... گرینگ ئەوەیە بە چ بیر و بۆچوون و پێوانەیێک چاو لە هونەری گۆرانیی کوردەواری بکەین. هەروەک دەزانین و باوە، هەموو نەتەوە زیندووەکانی جیهان ڕێز لە هونەر و هونەرمەندی خۆیان دەگرن و بە شانازی یادیان دەکەنەوە. ئێمە بۆ نەیکەین؟ ئەویش بۆ هونەرمەندێک کە تا ئەوکاتەی لەسەر تەختی نەخۆشخانە لە گەڵ دێوی مەرگ ڕووبەڕوو بوو، وشەی

کوردی لە زار نەکەوت و بەدەم گیانەڵلایشەوە هەر نارەناری دەهات. لەڕاستیدا، لە بیرکردنەوە و یادنامەی ئەوهاییدا، بەتایبەت بۆ کەسێکی وەک حەسەن زیرەک کە هەر لە سەردەمی منداڵیمەوە دیومە و دواتریش زۆر جاران لە شایی و زەماوەندان چاوم پێی کەوتوتەوە، نەتەنیا یادی ئەو کەسە دیاریکراوە لە مێشک و خەیاڵمدا زیندوو دەبێتەوە، بەڵکوو وەرەقە زەردهەڵگەڕاوەکانی ڕابردووی خۆشم لە خۆوە بە کزەبای زریانی زەمان هەڵدەدرێنەوە و بۆ تاوێک موچوڕکێکی سەرسوڕمان هەموو لەشم دادەگرێ و خەیاڵی ئەو ساڵە دزراوانەی کە تا ئەبەد بۆم نادۆزرێنەوە هەڵمدەگرێ و دەڵێم: زەمان چ زوو تێدەپەڕێ!
٢٦ ساڵ لەوە پێش...! هەر دەڵێی دوێنێ بوو! بە نیازی بووک گواستنەوە لە مەهاباد بەرەو سەردەشت وەڕێکەوتبووین. وەختایێک گەیشتینە سەردەشت، دیتمان خەڵکێکی زۆر لە دەورو بەری ماڵە بووکێ کۆببوونەوە و چاوەڕێ بوون حەسەن زیرەک ببینن. گەڕی شایی دەگەڕا، سەرچۆپی خۆی بادەدا و گاوان پێی پێدادەدا، یەک دەستی دەگرت و یەک دەستی بەردەدا... دوای تاوێک، غەڵبەغەڵب کەوتە نێو خەڵک: ئەدی حەسەن زیرەک کوا؟ ئێمە چەند کەسێک ڕاسپێردراین کە هەرچۆنێک بێ و لەبەر دڵی ئەو خەڵکەش بێ کە لە گوند و ئاواییەکانی دەوروبەری سەردەشت ڕا هاتبوون و تامەزرۆی دیتنی حەسەن زیرەک بوون، دەبوو سۆراخێکی بکەین و بزانین لە کوێیە. دوای ماوەیێک گەڕان بەو موسافیرخانەو بەم قاوەخانەدا، ئاخرسەر گوێبیس بووین کە لە موسافیرخانەی جەعفەری ماملێیە. دوای ئەوەیکە قابێکی وۆدکای مەراغەی خواردبۆوە، شەکەت و بێواز لەسەر تەختێک لێی ڕاکشابوو. کاتێک ئەو حاڵەمان دی، لە دڵی خۆماندا گوتمان گیانی دەگیانی کەی یەک گۆرانی بۆ ناگوترێ، ئەو هەمووە خەڵکەش چاوەڕێیەتی!
- کاک حەسەن! ئەوە لە کوێی تەواوی سەردەشت چاوەڕێتە!
کاتێک ئێمەی دی، بەکاوەخۆ ڕاست بۆوە و زۆر بە شەرمێونی گوتی: "کوڕینە! ئەگەر قابێکم لەگەڵ خۆتان بۆ نەهێنن، نایەم..."
وەختایێک گەیشتینەوە حەوشەی ماڵە بووکێ، ئەو حەسەن زیرەکە شەکەت و بێوازەی دیتبوومان بوو بە کەسێکی دیکە. دوای خواردنەوەی چایێک دەستی پێکرد، بەڵام چ دەستپێکردنێک:
ئامینێ! چاوی تۆ جامی شەرابی منە
لەبخەندت دەمکوژێ، دین و عەزابی منە
بۆچی لێم زیزی... بۆ چی تۆراوی
هەر دەڵێی ئاسکی گەردن خوێناوی
یان دەڵێی بووکی زاوا لێی داوی...
دارو دیوار وە سەما کەوتبوو، هەر خەڵک بوو دەهاتن و لە سەربانی ماڵە بووک و خانوەکانی دەوروبەر کۆزیلکەیان دەبەست.
ئەمن بۆخۆم لە کەسوکاری ماڵە بووکێم بیست کە دەیانگوت: : "بۆ خاتری خودای زوو پیلی بووکێ بگرن و بڕۆن، دەنا خانوەکەمان دەڕووخێ".
بەر لەوەی بخوازرێ یادی ئەو هونەرمەندە ڕەند و مەندە بە چەند وشەیەکی ئاسایی و ئەوەیکە چۆن ژیا و چۆن مرد، زیندوو بکرێتەوە، باشتر وایە شوێن و پلەو پایەی لە بواری هونەری مۆسیقا و گۆرانیی کوردی دیاری بکرێ و نرخی شیاوی خۆی بدرێتێ. هەرچەند لێرەدا بە ڕاشکاوی ئەوەی دەڵێم کە کار و ئەرکێکی ئەوتۆ بۆ منێک کە هیچ سەرەدەرێک لە هونەری مۆسیقا و گۆرانی دەرناکا، بێ و لەسەر هونەرمەندێک بنووسێ، ڕەنگە کارەکەی پوخت و پاراو و جێی پەسند نەبێ. بەڵام چار چییە، بەڵکوو ئەوە هاندەرێک بێ بۆ ئەو کەسانەی کە لە ڕاستیدا ئەگەر کەمتەرخەمی نەکەن و بنووسن زۆر شتی بەنرخیان لە هەگبەدا هەیە.
دیارە لێرە دا، جێی خۆیەتی ئیشارە بکرێ، ئەو پرۆگرامەی ڕۆژی ١٩٩٧/٦/٢٨، لە یادی ٢٥ ساڵەی حەسەن زیرەک، لەلایەن (مەد تێڤێ)وە بەڕێوەچوو، کە بەڕێزان بارزان شاسوار(بەڕێوەبەر)، ناسر

ڕەزازی(هونەرمەند) و تیپی ئۆرکێستر: مامۆستا عارف، حوسێن ڕەهبەر، ڕزگار خۆشناو و ئەردەشیری زبەردەست و هەروەها کەسان و هونەرمەندانی دیکە بە شێوەی زیندوو تێیدا بەشدار بوون، بەتێکڕایی کارێکی سەرکەوتوو بوو. بەتایبەت ئەو ڕیزەڵە قسانەی کە هونەرمەندی لاو عەدنان کەریم سەبارەت بە حەسەن زیرەک کردی شیاوی سەرنج بوون.

بەهەر حاڵ، پرسی سەرەکی سەبارەت بە باسەکەمان ئەوەیە کە ئێمە بە گوێرەی کام پێوانەی هونەری، دەبێ ئەو ڕەوت و بارودۆخەی کە حەسەن زیرەکی تێدا پەروەردە بووە هەڵسەنگێنین؟ ئایا دیاردەیەکی شاز و دەگمەنی وەک حەسەن زیرەک و ئەو بەستە و گۆرانییە زۆرو زەوەندانەی کە تۆمار کراون و بەلانی کەمەوە ڕەنگدەرەوەی بارودۆخێکی دیاریکراوی زەوق و سەلیقەی کۆمەڵگەی کوردەوارین، دەبێ بچێتە نێو کام دابەشکردنی هونەریەوە؟ ئایا هونەرەکەی دەکرێ بە خۆماڵی و ناوچەیی لە قەڵەم بدرێ یان فۆلکلۆریک و میللی؟ یان دەنا هەر کلاسیک، بە مانا گشتییەکەی؟ وەڵامی ئەو پرسیارە، لانیکەم بۆ من، زۆر ئەستەمە. چونکە، هیچ پێشینەیەکی فەرهەنگی و نووسراوەیی ئەوتۆ لە گۆڕێدا نییە کە بتوانین پشتی پێ ببەستین.

بەڵام ئەوەیکە ئەو بارودۆخەی حەسەن زیرەکی تێدا هەڵکەوت و گەشەی کرد، چۆن بوو؟ دەبێ نەختێک بۆی بگەڕێینەوە دواوە و پاشان بێینەوە سەر ئەسڵی مەبەست. دەوەدا شک نییە کە ئەو نەتەوە دراوسێیانەی کە زۆر جار بە هۆی گەمە و کارتێکەریی مێژوو، چارەنووسیان بەیەکەوە بەستراوەتەوە، لە بواری کولتووری و هونەرییەوە تێکەڵاوی و ئاوێتەبوونیان گەلێک بەرچاوە و کوردیش لەو قاعیدەیە ئاوارتە ناکرێ کە خۆی لە نێو چەند نەتەوەی خاوەن دەوڵەتدا دابەشکراوە. دیارە ئەو نەتەوە سەردەستانەی کە پرۆسەی دەوڵەتیکردنی میللیان بەتایبەت لە باری سیاسییەوە زووتر بۆ ڕەخساوە، بۆ هەموو دیاردەیێکی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و هونەری پاشناوێکی میللیان دەکارهێناوە و ئی نەتەوە بندەستەکانیان بە خۆماڵی و ناوچەیی لە قەڵەم داوە. ئەوەی لەسەر هونەری مۆسیقا و ئاواز و گۆرانی ڕاستی بێ، هیچ دیاردەیێکی میللی لە شەرت و کارتێکەریی ئەو دیاردە ناوچەیی و خۆماڵییانە بەدەر نەبووە و نییە. دوای شۆڕشی مەشروتەی ئێران (١٩٠٦) کە هێندێک دیاردەی ئازادیخوازی و نوێخوازی لەگەڵ خۆی هێنا، بەتایبەت دواتر لە دەورانی پەهلەوی یەکەمدا، ئەو دیاردەی مۆسیقا و ئاوازی ئێرانی کە ناوی میللیان بەسەردا بڕی، زۆربەی ماکەگەلی لە ڕۆژئاوای ئێران (کوردستان، کرماشان و لوڕستان) وەرگرتبوو. بۆ نموونە، 'قەمەرولملووکی وەزیری (١٩٠٣-١٩٥٩)' هونەرمەندی بەنێوبانگی ئێرانی، کە وەک دیاردەیێکی ئاوازخوێنیی میللی نێوی دەرکرد، لە هیچ بارێکەوە لە 'سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی (١٨٨١-١٩٣٦)' سەرتر نەبوو، ئەوە نەبێ کە زمانی وەزیری فارسی بوو و ئی سەیدی خۆمان کوردی، ئەو گەنجتر بوو و سەید پیرتر. ئەگەر لەباری ئامێر و ئامرازی مۆسیقاییش بەراوردی بکەین، لە ئێرانی ئەو سەردەمیشدا گەلێک ئامراز وەک ڤیلۆن و شتی دیکە نەبوون، ئەگەریش بووبن لە دەست ئەرمەنی و ئامێروانە بیانیەکاندا بوون. هەرچەند دیاریکردنی سنوورێکی ئەندازەگیراوی میللی بۆ هونەری ئاواز و گۆرانی ئەو نەتەوانەی کە لەگەڵ یەک دراوسێن زەحمەتە، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێ، ناوچەی کوردستان ئەگەر لە باری ئامێر و ئامرازی مۆسیقاییشەوە لاواز بووبێ، لە باری لەحن و هەوا و ئاهەنگەوە سەرچاوەیێکی دەوڵەمەند بووە، بە دوو دەلیل: یەک، چ لە دەورانی دوورو درێژی دەسەڵاتی عەرەباندا و چ دواتر لە دەورانی دەسەڵاتی سەفەویەکاندا کە لەگەڵ هونەری مۆسیقا و ئاواز بەگشتی بەربەرەکانی دەکرا، کوردستان پەناگەیەکی زۆر باش بوو بۆ پاراستنی ئەو دیاردە هونەریانە. تەنانەت ئەگەر لە هێندێک قۆناغی مێژوویيشدا، کوردستان لەوبارەوە زۆری فشار بۆ هاتبێ، ئەو ئەرکە لەنێو خانەقاکاندا بەڕێوە چووە و نەیانهێشتوە ئەو دیاردەیە بە تەواوی کوێر بێتەوە و جۆرێک مۆسیقای خانەقایی (عیرفانی) بە ئامێری دەفە و دایرە شکڵی گرتووە کە دواتر بووەتە بنەمایەک بۆ هونەر و ئاوازی کلاسیکی کوردی(لە کوردستانی ڕۆژهەڵات). بۆ جەختکردنەوەی ئەو ڕەوتە دەکرێ هەم بەشێک لە مەقامەکانی سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی بە نموونە بهێنینەوە و هەم بەشێک لە ئاواز و

گۆرانییەکانی مامۆستا محەمەدی ماملێ کە زۆربەی لەحن و ئاهەنگە مەجلیسیەکانی لە باوکی خوالێخۆشبووی واتە، میرزا سەعیدی ماملێ (خۆشخوێنی خانەقای شەمزینان) وەرگرتووە. دوو، کوردستان بەپێی هەڵکەوتی جۆغرافیایی و بارودۆخی سروشتی و زەوق و سەلیقەی کۆمەڵایتیی دانیشتووانی، هەرگیز بە نێوی دین و مەزهەبەوە نەبووەتە پێگەی بەڕواڵەت دینداری و جێگەی مەردمئازاری. بگرە بە درێژایی مێژووش گەلێک لەو خەڵکانەی کە سەر بە دینی یەهوودی و مەسیحی بوون، ژیانی ئاسایی خۆیان تێدا بردوەتەسەر. ئەگەر لە هێندێک قۆناغی مێژوویشدا خەڵکی کورد تووشی کارەساتیش هاتبن، نیشتمانەکەیان نەکردووەتە خمخانە و خۆیان دە هەشی بەدبەختی و بێچارەیی نەگرتووە و پەریی زەوق و شادیان لە خۆیان نەتۆراندووە. گۆرانییەکانی حەسەن زیرەک دەتوانن نموونەیێکی بەرچاوی ئەو ڕەوتە دوورودرێژە بن کە تێیاندا زەوق و شادی کۆمەڵایەتی، ئیستەتیک و جوانیپەرستی و بیری سەربەستی ڕەنگیان داوەتەوە.
ڕاستە کوردستان گەلێک خۆشخوێن و هەوازان و مەقامبێژی زۆر چاک و شارەزای پەروەراندووە، بەڵام بەهۆی نەبوونی دەرەتان و تێکنیکی ئەوڕۆیی و هەروەها بارودۆخی نالەبار، نەلواوە دەنگ و نێوی ئەو هونەرمەندانە تۆمار بکرێ. لەوانەی کە وەک فاکتی مێژوویی لە ڕەوتی هونەری ئاواز و گۆرانی دا، بەپێی چالاکی و دەورانی ژیانی هونەریان، دەکرێ نێویان بێنین، گرینگترینیان، یەکەم مامۆستای ئاوازی میللی سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی و دووهەمیان مامۆستای ئاوازی فۆلکلۆریک حەسەن زیرەک (١٩٢٢-١٩٧٢) بوون.
هەروەک دەزانین مەودای زەمانیی ئەو دوو کەسە لەباری هونەرییەوە ساڵانێکی زۆر بووە و وەختێک سەید عەلی ئەسغەر کۆچی دوایی دەکا، حەسەن زیرەک تازە پێ دەنێتە تەمەنی ١٤ ساڵییەوە. لێرەدا ئەو پرسیارە زەق دەبێتەوە، ئەدی بۆچی لەو ماوەیەدا هونەرمەندێکی دیکەی کورد بەدی ناکەین... باوەکوو کەرەسەی نوێتری تۆمارکردنی دەنگ و ئاهەنگیش داکەوتبێ؟ وەڵامەکە زۆر ڕوونە و حەوجێ بە شیکردنەوە ناکا کە سیاسەتی هونەریی دەوڵەتی مەرکەزی هەر ئەوەی لەباردابوو کە ئەودەمی گرینگییەکی زۆر بە هونەری – بە قسەی خۆیان-ناوچەیی نەدەن. جا ئەگەر دواتر لە دەورانی پەهلەوی دووهەم دا دەبینین کەسێکی وەک حەسەن زیرەک لە ڕادیۆی تاران و کرماشان دەردەکەوێ و نێو دەردەکا، دەبێ لەلایێکی دیکەوە بۆی بچین.
حەسەن زیرەک وەک هونەرمەندێکی خاوەن بەهرە کە لە خۆی ڕادەدی و داهاتوویێکی ڕوونی هونەری لە پێناو خزمەت بە گەلەکەی دەدی، هەرگیز هونەرەکەی بۆ کۆزیلکەی مەجلیسی ئاغاوەت و دەوڵەمەندان و گەڕی ڕەشبەڵەک و شایی و زەماوەندیان تەرخان نەکرد و ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ دە فکری ئەوەدا بوو کە بازنەی چالاکی و تێکۆشانەکانی وێڕای تێکەڵاوێک لەگەڵ هەست و بیری کوردایەتی بە پانتایی کوردستان گەورە کاتەوە. هەر بەو مەبەستەش کە دەزانێ لە شاری بەغدا رادیۆی بەشی کوردی کراوەتەوە بۆ دمەلاسکەی ڕێژیمی ئێرانیش بێ، ڕوو دەکاتە کوردستانی گەرمێن و بۆ یەکەمجار (١٩٥٤-١٩٥٥) بەشێک لە گۆرانییەکانی لەوێ تۆمار دەکا. شتێکی کە دەبێ لێرە جەختی لەسەر بکرێ ئەوەیە کە حەسەن زیرەک بارودۆخی کۆمەڵایەتی و هونەری ئەوەیکە لە کوێ چ بڵێ و چ نەڵێی زۆر باش هەڵسەنگاندووە و ئەوەی چاک زانیوە کە لەو هەلەی بۆی هەڵدەکەوێ دەبێ کەڵکی لێوەرگرێ، هەر ئەو جۆرەی کە ڕێژیمی پاشایەتی عێراقیش دەیەویست لێی وەرگرێ. کاتێک لێی دەخوازن بە مەلیک فەیسەڵی سانی هەڵبڵێ، سێ و دووی لێناکا، بۆ ئەوەی ئەویش بتوانێ پەرە بە هونەرەکەی بدا و هەستی کوردایەتی خۆی بە گوتنی هێندێک بڕگە و سەربەند و نێوبەند بە گوێی خەڵک ڕاگەیێنێ. بۆ نموونە، لە گۆرانیی 'هەم نارنج و هەم بێیە...' دا کە بە 'توران خانم'ی کۆنە دەسگیرانی هەڵدەڵێ، نێوی ڕێبەران و شەهیدانی کوردستانی ڕۆژهەڵات بیردەخاتەوە و دەڵێ:
بەندی ١)ماڵت وێران بێ شەوە
بۆچ منت نەبردەوە

ئاشقی چاوی تورانم
برۆی پەیوەستن پێکەوە
با لەسەر تۆ بمکوژن
وەکوو 'سەدر' و 'پێشەوا'
لە بۆکان لە دارم دەن
وەک 'شێربەگی یەکشەوە'
توران یانە بمکوژە
یان نا ڕەگەڵم کەوە...
سەربەند): هەم نارنج و هەم بێیە
ماڵیان لەسەر خڕێیە
دۆستی گەورەم تورانە و
چاوی ڕاستەم خەجێیە
بەردەرکی ماڵە توران
پۆستی گوێچکەدەرێیە...

ئەگەر هەوا و ئاهەنگی ئەو گۆرانییە و هێندێک لە بڕگەکانی لە فۆلکلۆریش وەرگیرابن، حەسەن زیرەک زۆر جوان توانیویەتی هەم ڕازونیازی دڵی خۆی تێدا دەرببڕێ و هەم ڕووداوی دڵتەزێنی قۆناغێک لە مێژووی گەلەکەی. ئەوانەی شارەزای چۆنیەتی دەربەدەری و شێوازی هونەری ئەوکاتی حەسەن زیرەک بن، دەزانن کۆمپۆزیسیۆنی ئەو بەندە، چەندە بەجێو ڕێ گوتراوە کە دەبێ بە ئاوی زێڕ بنووسرێتەوە.
هەروەک ئاشکرایە، دوای تێکدانی کۆماری کوردستان (١٩٤٦) و بگرە هەتا کودەتای شا- زاهیدی کە دژ بە موسەدیق (١٩٥٢-١٩٥٣) بەڕێوەچوو، سیاسەتی دەوڵەتی مەرکەزی سەبارەت بە کوردان هەر توندو تیژی بووە و کوردستان وەک ناوچەیێکی نائەهل و یاغی چاوی لێکراوە. بەڵام دواتر بەگوێرەی هێندێک ئاڵوگۆڕ کە لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست رووی دا، سیاسەتی دەوڵەتی مەرکەزیش نەختاڵێک گۆڕانکاری بەسەردا هات و ئەوجار شێوەیێکی دیکە ڕەچاوکرا کە ئەویش لەبەرچاوگرتنی هێندێک مافی کولتووری و لایەنی فۆلکلۆری بوو کە دەبوو لە کوردستان بەڕێوەببرێ. دیارە ئەوەش بە پێخۆشبوونی خۆیان نەبوو. یەک لەو کارانە کردنەوەی هێندێک ئیستگەی رادیۆی کوردی بوو، لە پێشدا لە تاران (١٩٥٨) و دواتریش لە ناوچەکانی کوردستان. هەرچەند دانانی ئەو ئێستگەیانە لەلایەن دەوڵەتی مەرکەزییەوە زیاتر بە مەبەستی بەربەرەکانی سیاسەتەکانی ئەوکاتی عێراق بوو کە عەبدولکەریم قاسم، ڕوخێنەری ڕێژیمی پاشایەتی بەڕێوەیدەبرد. بەڵام بێ لەوەش خۆ نەدەکرا خۆیان لەو ڕاستییە گێل بکەن تەنانەت لە دەورانی پاشایەتی 'مەلیک فەیسەڵ'یشدا بەرنامەی بەشی کوردی لە رادیۆی بەغدا بەڕێوەدەچوو و هیچ نەبا دەبوو ئەوانیش لەوبارە هەنگاوێک هەڵێننەوە!
ئەوە زۆر ڕاستە کە حەسەن زیرەکی نەخوێندەوار و بێپشتیوان، تواناییەکی لەڕادەبەدەری هەبوو هەم لەباری ناساندن و پەرەپێدانی وشەی کوردی و هەم لەباری زیندووکردنەوە و نوێکردنەوەی گەلێک لەو ئاهەنگ و هەوایانەی کە دەهات لەبەین بچن. بەڵام لەویش ڕاستتر ئەوەیە کە ئەو شانسە، بەپێی گەمە و گەرەلاوژەی مێژوو بە نێوی حەسەن زیرەکی هونەرمەند، بۆ کوردان هەڵکەوت کە ئەگەر لە زۆر بارانەوە دۆڕاندبوویان، لانی کەم لەم بارەوە بیبەنەوە و بردیشیانەوە، بەو مانایە کە گەنجینەی هونەری میللی و فۆلکلۆری نەتەوەیێک لە فەوتان ڕزگار دەبێ. بۆیە هونەر لە ئاساییترین شکڵی خۆیدا و تەنانەت لە دیکتاتۆرترین ڕێژیمیشدا ئەو ڕێگایەی کە دەبێ بیپێوێ دەیپێوێ. بۆ ڕێژیمی ناوەندی ئێران گران تەواو دەبوو کە هیچ چەشنە ئاوڕێک وەسەر کوردان- بە قسەی خۆیان هاوخوێن و ئاریایی- نەداتەوە و لەلایەکی

دیکەش ئەگەر بیدابایەوە وای لێدەهات کە حەسەن زیرەک بێ و بەپێچەوانەی ویست و خوازی ئەوان، لە ڕادیۆی کرماشان تێچریکێنێ و بڵێ: " کرماشان شاری شیرینم/ شاری نەخشین و کوردنشینم...". ئایا بۆ ڕێژیمێکی کە دابەشکردنە جۆغرافیاییەکانی بەتایبەت لە بارەی کوردستاندا، هەمووی ورد و سیاسیانە و لەپێشدا حیسابکراو بوو، قەبوڵ دەکرا کە کرماشان بانگەوازی کوردبوونی بۆ بکرێ ئەوەیش لەسەر رادیۆ؟ ئەوەیە جەبری مێژوو.

دوای گەڕانەوەی حەسەن زیرەک لە کوردستانی گەرمێن، قۆناغێکی تازە (١٩٥٨-١٩٦٤) لە کار و ژیانی هونەری وی دەست پێدەکرێ و هەر لەو قۆناغەش دایە کە جوانترین و بەنرخترین گۆرانیەکانی لە رادیۆی تاران و کرماشان تۆمار دەکرێن. هەروەک ئاگادارین، ئەگەر لە یەکدوو گۆرانی ئەو سەردەمەی چاو بپۆشین کە تێیاندا بە 'شا' و 'کوڕی شا'ی هەڵگوتووە، زۆربەی گۆرانیەکانی ڕەنگدەرەوەی فەرهەنگ و زەوقی کۆمەڵیەتی چەند سەد ساڵەی کۆمەڵگەی کوردەوارین و لە رەسەنترین هەوا و ئاهەنگی کوردی دەژمێردرێن. بەتایبەت ئەو گۆرانییانەی کە لەگەڵ چەند ژنی گۆرانیبێژ تۆمار کراون و بەداخەوە جگە لە خانمی ' فاتمەی زەرگەری'، نازانم ئەوانی دیکە کێ بوون.

ئەمن ئێستاش پێم سەیرە چۆنیان ڕێگا داوە ئەو گۆرانییەی تۆمار بکا کە دەڵێ:

بەندی ١): ساڵان دەچوومە-ئەی هاوار- باغی شەقڵاوە

ئەو ساڵ خۆ پیر بووم-لەدووریت- کەلکم براوە

ئەو ساڵ بەهارمان،کە بێ بارانە

گوڵاڵەی سوورم- ئەی هاوار- خوێنی یارانە

سەربەند): لەو سەرە دەنگی ساز دێ، هەڵایە و زەمزەمە

قریشکەی خانم ناز دێ، ماچ کەم ئەو دەمە

دەم لەسەر دەمە و دەست لەسەر مەمە

لاڵ بم، ئاورم کردەوە

شەو لەسەر سینگ و مەمکەکەت ڕۆژم کردەوە(٢ جار)

بەندی ٢): ساڵان بەهارێ- ئەی هاوار- دەچوومە سەیران

ئەو ساڵ بەهارم- ئەی هاوار، سورەگوڵێ- لێبوو بە زستان

'لە هەر چوار لاوە، شاییە بەڕیزە

خەنەبەندانە- گیانەکەم- شینی عازیزە(٢ جار)'

سەربەند): لەو سەرە دەنگی ساز دێ...

بەندی ٣): ساڵان دەچوومە-ئەی هاوار- شاخی کوردستان

ئەو ساڵ ویشک بوو- بۆچ لەمن؟- گیان، باغ و بێستان

ئەو ساڵ بەهارمان لێ بوو بە زستان

گوڵاڵەی سوورم- ئەی هاوار- بووە خوێنی یاران(٢ جار)

سەربەند): لەو سەرە دەنگی ساز دێ...

ئەو گۆرانییە، پێم وانییە حەوجێ بە هیچ شیکردنەوەیێک بکا کە چ هونەرمەندانە یەک دوو بڕگە لە هۆنراوە بەناوبانگەکەی 'پیرەمێرد' نێوئاخن کراوە و ئەوەش کە چ پێوەندیێک لە نێوان دوو تابلۆی جیاوازی بەند و سەربەندەکاندا بەدی دەکرێ؟ خوێنەرەوە خۆی دەبێ لێکی بداتەوە. بۆ تێکنیکی مۆسیقا و هارمۆنی دەنگ و ئامێرەکانیش، تا گوێی لێنەگری ناتوانین شتێکی گرینگ بڵێین.

ئەو هەوا و ئاهەنگە فۆلکلۆرییانەی کە حەسەن زیرەک نوێی کردوونەتەوە، سازی مۆسیقای زۆربەیان کاتی خۆی یان ئامێری تەپڵ و دووزەلە بووە یان دەهۆڵ و زورنا. یەکێک لە کارە سەرکەوتووەکانی ئەو

هونەرمەندەمان ئەوە بووە کە سەرەڕای تازەکردنەوەی فۆرمی گۆرانییەکان، لە بواری وشەی پەتی و زاراوای باوی قۆناغی وەرزێری (و لە هێندێکیاندا شارەیی)، لە گەڵ تێکنیکی مۆسیقا و ئامێرە تازەداهاتووەکانیش گونجاندوونی. لەوانەیە هێندێک لە کاربەدەستە کوردەکانی ئەو کاتەی رادیۆ کرماشان، یان ئەو سازژەنانەی کە کاریان لەگەڵ کردووە، لە باری هاوئاهەنگی دەنگ و مۆسیقاوە، تەئسیریان لەسەر دانابێ، بەڵام بە تێکڕایی ئەو دیاردەیە بۆ هونەرمەندێکی نەخوێندەواری نۆتنەزان شتێکی شاز و چاوەڕواننەکراوە.
دروستە بەشداری تیپی مۆسیقا و شێوەی ئاوێتەبوونی ئامێرەکان تا ڕادەیێک تەئسیری دیاریکراوی خۆیان هەیە، بەڵام چەشنی دەنگ و لەرەی گەروو و شێوازی چڕینی حەسەن زیرەک جۆرێک بووە، جگە لە هێندێک لە گۆرانییەکانی رادیۆ تاران و کرماشان نەبێ کە بە مۆسیقای پێشئاهەنگ دەستپێدەکرێن، لە زۆربەیاندا، بە هۆی سازەکان بەربەست نەکراوە. مۆسیقاژەنەکان ئەغڵەب چاویان لە زاری وی بووە و ئامێرەکانیان کۆک کردووە، لەگەڵ ئەوەشدا، هارمۆنی و پارسەنگێکی تەواو لە نێوان دەنگ و پاشدەنگ و ئاهەنگی سازەکان بە دیدەکرێ کە لە کاری هونەرمەندانی دیکەدا کەمتر دەبیندرێ. زۆربەی ئەو سازژەنانەی لەگەڵ حەسەن زیرەک کاریان کردووە، خۆیان بە بەختەوەر زانیوە کە ڕۆژێک لە ڕۆژان مۆسیقایان بۆ ژەنیوە.
جارێک کەمانچەژەنێکی تورک دەکەوێتە بەر تانە و تەشەری گۆرانیبێژێک کە گوایە زۆر توانا نییە و نایزانێ. کابرای کەمانچەژەن لە جوابدا دەڵێ بڕۆ کاکەگیان! ئەمن بۆ حەسەن زیرەکم کەمانچە لێداوە، چۆن نایزانم؟!
حەسەن زیرەک، تا بڵێی ئینسانێکی شەرمێون و کەمدوێ بوو، بەهۆی نەخۆشییەکەی کەمتر هاتوچۆی خەڵکی دەکرد. زۆر کەس پێیان خۆش بوو یارمەتی بدەن، بەڵام بۆخۆی نەیدەویست. دەیزانی تازە زۆر درەنگ بووە و کار لە کار ترازاوە. ئەوەی فکری لێنەکردباوە پووڵ و پارە بوو، دوای هەر شایی و زەماوەندێک ئەگەر هەموو گیرفانی پڕ لە پارە با، بۆ بەیانی قڕانێکی پێنەدەما، زۆر دەست و دڵباز بوو. جگە لە ناوێکی بەرزی هونەری بۆخۆی و بۆ گەلەکەی هیچ شتێکی لە پاش خۆی بە جێ نەهێشت. یادی سەد جار بە خێر بێ!

* گزینگ، ژمارە ١٧، پاییزی ١٩٩٧. لاپەڕەکانی ٥٦-٥٩.

** ئەم بابەتە لە لایەن هێژا قاسم چیرە ناردراوە، وێڕای ڕێز وەک خۆی بڵاو دەکرێتەوە.